

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjysk

Månedsskrift

7 · 2020

I dette nummer

Kejserens fald. Statuen af Wilhelm 1. i Haderslev	242
Lennart S. Madsen	
Pesten på Rømø i begyndelsen af 1600-tallet	249
Michael Dupont	
Genforeningen 1920 - fakta og fortolkninger	259
Hans Schultz Hansen	
Sprogkampen og Sprogforeningen 1880-1920	271
Lis Mikkelsen	
Bognyt	276
Det sker i Museum Sønderjylland	278
Bagsiden om forsiden	280
Merete Bo Thomsen	

Forsidebilledet

Otte unge mænd, der var med til at grundlægge *Dansk Gymnastikforening Flensborg* i 1923.

Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Næste nummer af *Sønderjysk Månedsskrift* udkommer omkring den 15. november 2020.

Meddelelser fra redaktionen

Sønderjysk Månedsskrift fejrer i år genforeningsjubilæet ved at bringe mindst én artikel om emnet i hver af årets otte numre. Samtidig vil også Bagsiden om forsiden beskæftige sig med Genforeningen.

I dette nummer fortæller Lennart Madsen om nedtagelsen af Kejser Wilhelm-statuen i Haderslev og Hans Schultz Hansen analyserer diskussionen om begrebet 'Genforening'.

Kolofon

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland i samarbejde med Museum Sønderjylland og Sønderjysk Kulturfællesskab.

Pris for medlemskab af Historisk Samfund for Sønderjylland inkl. Sønderjysk Månedsskrift: 325 kr. årligt inkl. moms og forsendelse.

Ekspedition: Historisk Samfund for Sønderjylland. Tlf. 7462 4683. Mail: hssdj@hssdj.dk. www.hssdj.dk.

Layout: Tekst & Design, Haderslev.

Tryk: Mohrdieck Tryk A/S, Aabenraa.

Redaktion

René Rasmussen (ansv.)
Museum Sønderjyllands
Mediearkiv www.ms.dk
Tlf. 3080 2732.
Mail: rera@msj.dk

Lennart S. Madsen
Museum Sønderjylland - Arkæologi
Haderslev.

Elsesmarie Dam-Jensen
Museum Sønderjylland - Kulturhistorie
Tønder.

© Sønderjysk Månedsskrift og forfatterne.

Kejserens fald. Statuen af Wilhelm 1. i Haderslev

Af museumsinspektør Lennart S. Madsen

STATUER ER I VÆLTEN i 2020 - om man så må sige. Det var de også for 100 år siden. Da blev statuen af Kejser Wilhelm den 1. nemlig taget ned og fjernet fra Søndertorv i Haderslev.

Statuen i Haderslev

Da kejser Wilhelm 1. (1797-1888) døde, begyndte man overalt i kejseriget at opstille statuer af ham. Der er optalt i alt 299 statuer af kejseren, hvoraf 63 er rytterstatuer, 231 viser kejseren stående, og endelig viser fem statuer kejseren siddende. Til dette antal skal lægges 126 buster.

Byrådet i Haderslev var meget hurtig med at tage beslutningen om at rejse en statue i byen. Statuen blev skabt af kunstneren Felix Görling (1860-1932) og blev støbt på et af de mest moderne tyske bronzestøberier, Herman Gladenbeck und Sohn A/G, i Friedrichshagen i det østlige Berlin, hvor Görling var kunstnerisk leder. Statuen til Haderslev var delvist betalt af byen og delvist af et privat indsamlet beløb.

Statuen blev indviet ved en storlået ceremoni på Torvet i Haderslev 12. september 1890. Den 260 cm høje og 115 cm brede statue var rejst på en marmorbeklædt granit-sokkel af samme højde, og var placeret foran indgangen til Torvet 7. På indvielsesdagen deltog skolebørnene, der fik fri efter endt afsløring. Regimentsmusikken spillede, og langs Torvets sydside var der rejst en tribu-

ne til indbudte gæster, der herfra kunne overvære afsløringen. Soldaterne fra den to år tidligere indviede kaserne deltog naturligvis også i ceremonien.

Placeringen af en statue af kejser Wilhelm 1. på torvet i den mest dansksindede købstad i Nordslesvig var et projekt, båret af den store, tysksindede embedsstand i byen, hvor administrationen af det store amt havde hjemme, foruden garnisonen, gymnasiet og seminariet. Men flertallet af indbyggerne i Haderslev, samt ikke mindst de mange bønder fra det store amt, der jævnligt besøgte byen, var dansksindede og har næppe set på kejseren med venlige øjne.

Den Store Krig og Genforeningen

Så kom Den Store Krig 1914-1918, og som krigen trak ud, måtte Tyskland trække på alle sine ressourcer. Der kom bud efter store genstande af metal. Utallige kirkeklokker blev indsamlet og omsmeltet, og det samme gjaldt for statuer. I august 1918 blev der sendt bud til Haderslev om, at statuen af kejser Wilhelm skulle sendes med toget til Hamborg for at blive smeltet om. Af papirerne fremgår, at man mente, at statuen vejede 2.000 kilo. Det var rigeligt optimistisk, for han vejer trods alt kun 720 kilo. Byen ændrede dog ikke oplysningen, muligvis fordi man fik betaling pr. kg!

Man har dog givet sig god tid i

Haderslev, for ordren var endnu ikke udført, da våbenhvilen blev underskrevet den 11. november 1918. Kejserstatuen i Haderslev overlevede dermed krigen. Det gjorde en betragtelig del af de øvrige kejserstatuer i Tyskland ikke.

Kejser Wilhelm 1. blev foreløbig stående på Torvet. Den 10. januar 1920 blev Versailles-freden underskrevet, og Den Internationale Kommission (CIS) overtog kontrollen med det nordlige Slesvig. I Haderslev skulle tre kompagnier franske alpejægere fra 20. januar 1920 hjælpe med at holde ro og orden. Dagen inden deres ankomst havde det nye

byråd med et dansk flertal afholdt sit første møde, så der blev naturligvis planlagt en passende modtagelse. Noget af det vigtigste ved deres ankomst var en march igennem byen fra banegården i Gl. Haderslev via Torvet til kasernen. Men byens dansksindede mente ikke, man kunne byde de franske soldater at marchere forbi Wilhelm på Torvet. Det var trods alt Wilhelm, der som preussisk konge havde besejret Frankrig i krigen 1870-71, og som tilmed havde ladet sig udråbe til tysk kejser i spejlsalen på slottet i Versailles.

Derfor bemyndigede man købmand Waldemar Schmidt og

Da de franske alpejægere marcherede ind i Haderslev den 20. januar 1920, stod statuen af Wilhelm 1. tilhyllet. Det var byens dansksindede byrådsmedlemmer, der havde taget initiativ til tilhylningen, der skete for ikke at støde franskmændene.

Foto: Museum Sønderjylland.

smedemester Hans Andersen til at sørge for, at det blev ordnet. Om morgenen den 20. januar 1920 gik de op til bysekretær Jensen. Protokolsekretær ved Folketinget, Svend Thorsen, har i bogen *Lunets Sønner*

givet en malende beskrivelse af begivenheden: Smedemester Andersen lod til en begyndelse købmand Schmidt føre ordet, men da denne tilsyneladende ikke kom nogen vegne med den tysksindede og noget

Den 27. januar 1920 blev den 2,70 høje og 720 kilo tunge bronzestatue af Wilhelm 1. taget ned. Mange nysgerrige var mødt frem for at følge arbejdet.

Foto: Museum Sønderjylland

vrangvillige bysekretær Jensen, greb han ind, bankede en næve i bordet og forlangte kejseren tildækket: *"Nu er det vos, som bestemmer!"* skal smedemesteren have sagt. Så kapitulerede Jensen, hvorefter smedemesteren vendte sig mod købmanden og erklærede: *"Nogen gange er man nødt til at være diplomatisk!"*

Der var ikke tid til at fjerne kejseren, men han blev indhyllet i sække-lærred, så de ca. 300 franske alpejægere kunne defilere forbi uden at tage anstød. Sådan stod han indtil den 27. januar 1920. På barnebarnet Wilhelm den 2.'s fødselsdag blev statuen fjernet fra Torvet og på en hestevogn kørt hen til det tyske mindretals hovedkvarter i byen, Bür-

gerverein i Slotsgade, hvor den blev placeret i en kælder i det store bygningskompleks.

Kejseren på museet

På *Borgerforeningen* blev han gemt i kælderen - og derefter glemt. Igen-nem de følgende årtier har nogle af *Borgerforeningens* medlemmer formentlig kendt til statuens eksistens, men det var på ingen måde almen viden i Haderslev - og da slet ikke uden for.

Under 2. Verdenskrig blev der på ny mangel på metal i Tyskland, og under rustningsminister Albert Speer blev mange af de kejserstatuer, der havde overlevet den 1. Verdenskrig, indsamlet og omsmeltet til den tyske

Statuen af kejseren blev lagt på en vogn og kørt til det tyske samlingssted i Haderslev, *Borgerforeningen*. Her lå statuen i en kælder indtil 1960'erne.

Foto: Museum Sønderjylland.

Efter 1945 kom statuen af Wilhelm 1. til Haderslev Museum. Her blev han i første omgang henlagt bag Øsbyladen, men i 1980 blev han rykket inden for i laden og rejst op.

Foto: Museum Sønderjylland.

krigsførelse. Men kejserstatuen i Haderslev lå trygt og godt i en kælder uden for rækkevidde af rustningsministerens lange arm. I dag er kun en brøkdel tilbage af de mange kejserstatuer og -buster.

Wilhelm den 1. blev først 'genfundet' i 1945, efter sigende af nogle tyske flygtningebørn, der var indkvarteret på *Borgerforeningen* i slutningen af krigen. De skal have troet, at det var benet af en tysk soldat, der stak ud under nogle brædder i kælderen. *Borgerforeningens* bestyrelse mente ikke, at det ville gavne det pressede tyske mindretal, hvis situation i forvejen var prekær umiddelbart efter befrielsen, at have statuen stående i Slotsgade. Man spurgte derfor Hans Neumann, leder af *Haderslev Amts Museum* 1936-1977, om det var muligt at placere statuen på museet på Åstrupvej. Dette indvilligede Neumann i.

Neumann opfattede næppe nogen sinde dette symbol på det tyske

kejserrige og sønderjydernes tid under Preussen som en museumsgenstand. Han placerede den liggende bag Øsbyladen, hvor den snart blev dækket af græs og blade. Steen W. Andersen, museets leder 1978-1994, så anderledes på denne sag. Omkring 1980 blev statuen flyttet ind i Øsbyladen og rejst op. Her stod han nogle år placeret mellem landbrugsvogne og andre større museumsgenstande i Øsbyladens vognport. Men 14. november 1988 blev han udlånt til *Borgerforeningen* i anledning af foreningens 150-års jubilæum. Det var tilfældigvis samtidig 100-året for Wilhelm den 1.'s død.

Statuen prydede udstillingsplakaten, og der blev skrevet om den i aviserne. Da den kom tilbage til mu-

I 2012 blev statuen af Wilhelm 1. flyttet til Sønderborg Slot. Her blev han en helt central genstand i Museum Sønderjyllands store udstilling om Sønderjylland under tysk styre 1864-1920.

set efter udstillingen, fik statuen derfor museumsnummer og blev stillet op i museets gårdhave. Det skete ikke til udelte begejstring for Haderslevs borgere. Enkelte protesterede i læserbreve og i breve direkte til museet.

Fra 1989 til 2012 var kejser Wilhelm 1. en integreret del af fortællingen om Haderslevs historie på *Haderslev Museum*. Han stod synlig for alle i museets gårdhave, og han blev brugt aktivt i museets formidling af historien om Haderslevs tid under preussisk styre. I 2012 blev han imidlertid flyttet til *Sønderborg Slot*, hvor

en ny, stor permanent udstilling om Sønderjylland under tysk styre 1864-1920 var under opbygning. Etableringen af *Museum Sønderjylland* i 2007 har nemlig betydet, museets afdelinger skal dække ikke kun købstaden og nærmeste omegn, men hele Sønderjyllands historie inden for deres specielle fagområde.

I Haderslev er det hele Sønderjyllands oldtid og middelalder indtil ca. 1500, mens det i Sønderborg er hele Sønderjyllands politiske og nationale historie efter ca. 1500. Og da må statuen af Wilhelm naturligvis ikke mangle. ■

Pesten på Rømø i begyndelsen af 1600-tallet

Af Michael Dupont, arkivar i Rigsarkivet

UD FOR DEN JYSKE VESTKYST, lidt syd for Ribe, ligger Rømø, der er en af Vadehavets perler. Både øens usædvanlige historie, dens centrale beliggenhed og internationale handelsrelationer gør Rømø til noget ganske særligt, og desuden kan den bruges som et godt eksempel på et spændende kildemateriale til belysning af pesten i Danmark i begyndelsen af 1600-tallet.

Pestepidemien 1600-1604

I årene 1600-1604 oplevede Danmark en pestepidemi, der formentlig er den værste epidemi, vi har oplevet på denne side af Reformationen. Både kolera, den spanske syge - og især COVID-19 - blegner i forhold til pestens omfang og styrke.

Når pesten ramte, ramte den hårdt. Fra de steder, hvor kildematerialet tillader det, ved vi, at dødstallene kunne være meget forskellige, lige fra 10, 20 og 30 % af det samlede indbyggertal - og i nogle tilfælde endnu hårdere. Fra Sahl Sogn i Vinding Herred, hvor Ribe Domkapitel ejede jord, selv om det ligger langt mod nord, har vi følgende beskrivelse af forholdene efter epidemien: "Aff dette Gods vdi Sale staar en stor Part øde faar den skreckelig Pestilentze, der indfald Anno 1602, saa der ingen torde komme vdi Husene, eller flytte ind paa Godzet igen, hvorvdoeffuer Husene ere plundrede oc

forødde, oc Gaards Jord ligge wbrugt, saa vel som Capitels, som paa mange gode Mends Staffn". (Det Kongelige Bibliotek: Kallske Samling 113 fol.). Især bør året 1602 huskes som det år, hvor der var pest i alle landsdele, både på land og i by, hvilket var usædvanligt selv for pesten, der ofte begrænsede sig til en enkelt landsdel ad gangen.

Pesten nåede også til Sønderjylland. Peder Hegelund Jensen (1542-1614), der var biskop i Ribe, har efterladt sig nogle værdifulde almanakoptegnelser 1565-1613 (udgivet 1976). Her nævner han en lang række lokaliteter, der blev ramt af pesten i 1602, bl.a. Tønder og Ballum. Heller ikke Ribe gik ram forbi. Peder Hegelund Jensen fortæller, at Niels Sørensen Glud, der var præst ved Sct. Katharinæ Kirke i Ribe, mistede sin hustru Marine den 7. november 1603, og at hun "døde aff pest". Også i Ribe Rådstues fattigregnskaber 1597-1659 finder vi beviser på, at pesten hærgede byen. Fra året 1602 er der tre regnskaber bevaret, der i alt nævner 60 døde fattigfolk, hvoraf langt de fleste døde om efteråret og vinteren med oktober som den hårdeste måned (18 dødsfald). Denne årstidsfordeling var meget typisk for pesten.

De tre pestramte steder ligger lige i nærheden af Rømø. Ballum Sogn ligger på den jyske vestkyst lige over

for øen, og Tønder og Ribe er øens nærmeste købstæder. Det er derfor meget sandsynligt - på et teoretisk grundlag - at Rømø også blev ramt af pesten i begyndelsen af 1600-tallet. Vi kan heldigvis komme det nærmere ved at se på de samtidige kilder, men først lidt om metoden.

Metode til at identificere epidemier på landet

Kirkebøger er en af de bedste kildegrupper til at identificere epidemier,

da de giver mulighed for at udarbejde statistik over antal døde over tid. Desværre blev kirkebøgerne først indført i 1640'erne, og selv om der er bevaret enkelte kirkebøger fra før den tid, er det nødvendigt at inddrage et alternativt kildemateriale, nemlig regnskaber.

Regnskaber har den styrke, at de ofte er bevaret langt tilbage i tiden. Fra købstæderne kan der fx være bevaret kærnerregnskaber og kirkeinspektionsregnskaber, og fra landet

Udsnit af Lucas Waghenaers kobberstik over Rømø og omegn, der er trykt i den latinske udgave af *Spiegel der Zeevaert* fra 1586. Sejlrenderne og deres dybder er angivet som hjælp til de søfarende.

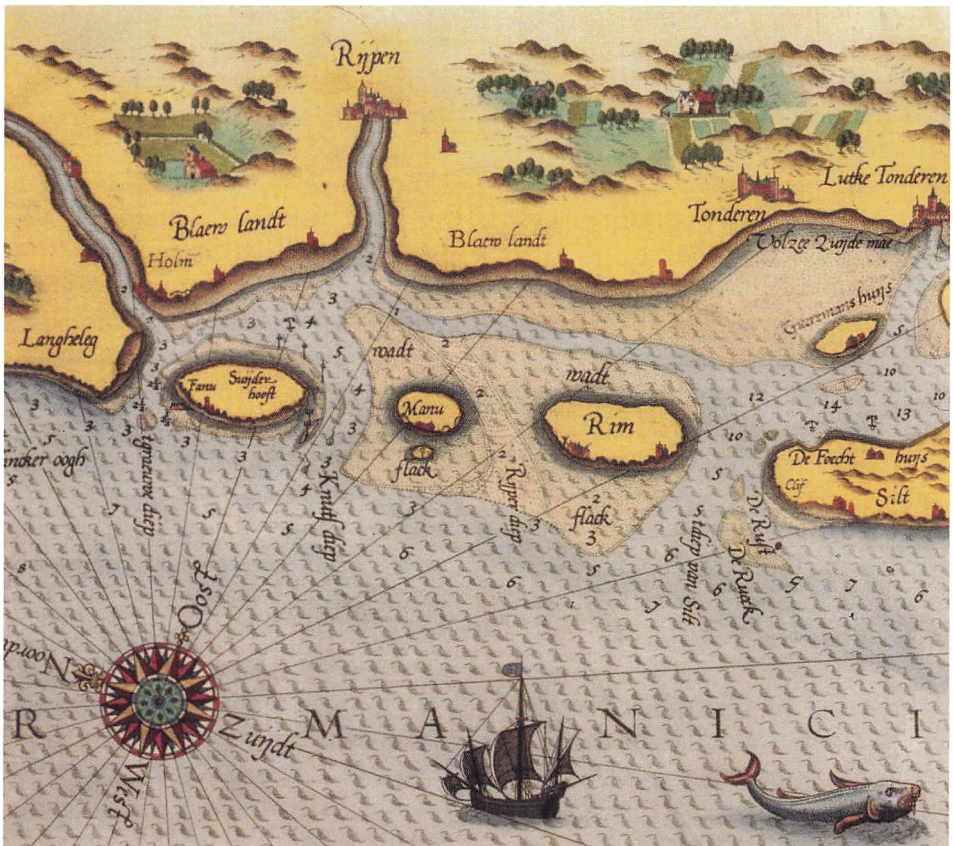

Foto: Det Kongelige Bibliotek

har vi fra ca. 1610-1660 en stor samling af lensregnskaber. I Sønderjylland brugte man betegnelsen *amter* længe før, den blev indført i kongeriget, og først efter 1660 blev de danske len omdannet til amter. Derfor vil jeg nedenfor bruge begge betegnelser i flæng.

En analyse af lenenes og amternes regnskaber og jordebøger kan gøre det muligt at identificere pestepidemier og deres omfang på landet. Regnskaberne indeholder oplysninger om indtægter og udgifter, i mange tilfælde med detaljerede lister over de fæsteafgifter, som lenet eller amtet havde krav på. Jordebøgerne består af lister over lenenes eller amternes fæstere og deres landgilde.

Afvigelser eller brud på de socio-økonomiske strukturer, der knytter sig direkte til de enkelte afgiftsydere, kan være med til at afdække følgerne af en eventuel krisepisode. Og tanken er meget simpel: Når en gammel fæster dør, kommer der en ny fæster til. Hvis flere personer end normalt bliver skiftet ud i jordebøgerne fra år til år, og hvis der noteres flere indfæstninger end normalt i indfæstningsregnskaberne, så kan det opfattes som et resultat af pesten (eller andre kriser).

Ejendomsforhold og kildemateriale
Omkring år 1600 var Rømø delt mellem kongeriget Danmark på den ene side og hertugdømmet Slesvig på den anden, og derfor lå øen både i Riberhus Len (øens søndre del) og i Haderslevhus Amt (øens nordre del). De var sammen med Ribe Domkapi-

tel øens store jordejere, og tilsammen ejede de langt størstedelen af Rømøs fæstegods.

Der er bevaret en del jordebøger og regnskaber fra årene omkring 1600. Sammenlignet med kongeriget Danmark, hvor et lignende materiale først begynder omkring 1610, er det sønderjyske yderst velbevaret. Desværre er der ingen jordebøger fra Ribe Domkapitel mellem ca. 1554 og 1605, og fra Riberhus Len er jordebøgerne stort set ikke ajourført mellem 1562/1563 og 1602/1603. Først da adelsmanden Peter Rantzau, der havde Rømø i forlening, døde i 1602, blev skattelisterne opdateret.

Jordebøgerne fra Haderslevhus Amt er heldigvis bedre ført, og det er dette kildemateriale, der ligger til grund for artiklens undersøgelser. De er bevaret fra regnskabsårene 1596/1597, 1602/1603 og 1605/1606 og senere (Slesvig-Holstenske Amtsregnskaber). Desuden findes der en jordebog fra 1604/1605 (Haderslev Amtstue).

Hertil kommer en række amtsregnskaber fra Haderslevhus Amt, og siden regnskabsåret 1595/1596 har vi næsten alle hovedtal for amtets indfæstningsafgifter. I en række tilfælde findes der desuden detaljerede regnskaber som bilag til hovedtallene, således over amtets indfæstningsafgifter fra årene 1596/1597, 1597/1598, 1600/1601, 1602/1603, 1604/1605, 1605/1606 og senere.

Man finder også Rømø i Øresundstoldregnskaberne, der består af toldbøger med oplysninger om de skibe, der passerede gennem Øresund. Der er forskel på, hvilken type told, der

skulle betales, og hvordan bøgerne blev indrettet. Omkring 1600 finder man fx regnskaber over skibstold, fyrpenge, tøndepenge, skriverpenge og lastepenge. Som regel får man oplyst skipperens navn, hans hjemsted, hvor han sejlede fra og i nogle tilfælde hans destination. En skipper kan sagtens være registreret i flere af disse regnskaber samtidig afhængig af det, der betales for, og man skal derfor være meget kritisk, når man udarbejder statistik på baggrund af regnskaberne.

Rømø før pesten

I Haderslevhus Amts jordebog fra regnskabsåret 1596/1597 støder vi på en række stednavne på den nordlige del af Rømø: Ihre (Juvre), Tou-tum (Toftum), Konnsmr. (Kongsmark), Bolilmr. (Bolilmark) og Twigs-marck (Tvismark). I Toftum er der registreret otte gårdmænd: Jens Lassen, Michel Christensen og Svend Hansen (der delte en gård), Jens Petersen, Severin Petersen, Christen Petersen, Michel Jensen og Paul Andersen.

De bønder, der hørte under Haderslevhus Amt, skulle betale deres årlige afgift i en blanding af penge (mark) og naturalier (skulder, dvs. fladfisk, og rokker). Michel Christensen og Svend Hansen, der delte en gård, skulle tilsammen betale 2 mark, 500 skulder og 20 rokker, mens Severin Petersen skulle af med 2 mark, 340 skulder og 14 rokker. Ud over fæstebønderne var der også en større mængde husmænd kaldet

”Vorbiddels” (forbedelser), der hver især skulle af med 8 skilling, 100 skulder og 5 rokker.

Naturalierne fortæller meget om deres indtægter, og ikke overraskende skulle bønderne yde en stor del af deres afgifter i fisk. Som øboere var de naturligvis ikke kun landmænd, men tillige fiskere. Og ikke nok med det, de drev også færgefart og - med et moderne udtryk - shippingvirksomhed. I Ribe Domkapitels jordebog fra 1605 får man et indtryk af, hvor tvingende nødvendigt det var med andre indtægtskilder: “Forscreffne Gods paa Røm er megit forderffuit aff Sandknog [dvs. sandfygning], saa at det staa mesten part Øde oc haffuer en tid lang neppelig vdred den halffue Skyld” (Det Kongelige Bibliotek: Kallske Samling 113 fol.). Fordi Rømø-bønderne tilbragte en stor del af tiden på havet, var det formentlig kvinderne, der i et vist omfang drev landbruget, ligesom på Læsø.

De nærmeste købstæder var Ribe og Tønder. Indsejlingen til Ribe var ikke optimal, og derfor tjente Rømø-skipperne penge på at fragte gods mellem Ribe og de skibe, der ankrede op ved Rømø. Ribe var en af kongerigets mest velhavende handelsbyer, og det smittede af på øen.

Fra slutningen af 1500-tallet begyndte Rømø-skipperne at tage del i den internationale varefragt, hvilket vi finder beviser på i Øresundstoldregnskaberne, og måske er de blevet inspireret af deres kolleger i Ribe. Den 6. august 1593 blev det første Rømø-skib registreret, da skipper

Udsnit af Johannes Mejers håndtegnede kort over Rømø fra 1643, hvor man kan se flere af de lokaliteter, der er nævnt i Haderslevhus Amts jordebøger, bl.a. Juvre og Toftum.

Foto: Det Kongelige Bibliotek (KBK 1111, 155, 141(15)-0-1643).

Hans Jespersen passerede Øresund fra den polske havneby Gdansk (Danzig) mod Hamborg. I begyndelsen gik det lidt trægt; men i 1598 var der 6 handelstogter med skippe-re fra Rømø. Da rækkerne af Øresundstoldregnskaber er hullede, svarer det kun til 10 registrerede passager i stedet for de faktiske 12 passager, tur/retur, gennem Øresund.

Da Svend Mortensen vendte tilbage til Helsingør den 12. april 1598, får vi oplyst, at han sejlede fra Gdansk mod Hamborg. Både Hamborg og Gdansk var de vigtigste havne for Rømø-skipperne, og i perioden 1593-1606 kan man regne sig frem til, at Hamborg minimum var destination 29 gange og Gdansk 44 gange. De fleste andre byer var kun destination nogle få gange, fx Aalborg (4) og Ribe (6). Rømø-skippernes samlede antal handelstogter i årene 1593-1606 ligger på 68 togter i alt, og af de 136 passager gennem Øresund er der kun registreret 105 pga. Øresundstoldregnskabernes mangler. Disse togter fordelte sig på 16 Rømø-skipperne, især Hans Pedersen, Niels Hansen og Christen Pedersen, der alle var afsted på 17 togter. En del af skippernes navne genfinder man i jordebøgerne; men uden at man kan være sikker på, at det er dem, da de havde almindelige navne.

Handelstogterne i Østersøen gik også til Kaliningrad (Königsberg), Liepaja og Riga. Langs Nordsøens kyster nævnes Newcastle, Amsterdam og Enkhuizen, samt fire afstikkere til Calais. Der nævnes også mere eksotiske havne, fx Sanlúcar de Barrameda (S. Lu-

cas) i Spanien og Setúbal (S. Hybes) i Portugal. Rømø-bønderne kom med andre ord vidt omkring. Det krævede et halvt stort mandskab at navigere datidens handelsskibe, og vi må gå ud fra, at en pæn del af øens mandlige befolkning tog del i togterne. Senere i 1600-tallet tog de også på hvalfangst, mens landbruget blev overladt til kvinderne.

Rømø efter pesten

Selv om vi har mange kilder, der fortæller noget om tiden under pesten i begyndelsen af 1600-tallet, så kan vi med Rømø først sige noget om, hvordan det så ud efter epidemien. Lad os begynde med jordebøgerne.

Det er en naturlig tanke, at antallet af afgiftsydere falder efter en epidemi, for når folk dør, er der ikke længere så mange til at betale landgilde. Men det er ikke nødvendigvis tilfældet, heller ikke på Rømø. I Haderslevhus Amts jordebog blev der i regnskabsåret 1596/1597 noteret 49 skatteydere, i 1602/1603 var der 50 skatteydere, og i 1605/1606 var tallet steget til 51. Ud fra antallet alene er der intet, der tyder på, at Rømø blev ramt af pest. Så længe det ramte område kunne mønstre et befolkningsoverskud, der var i stand til at overtage et ledigt fæste, vil antallet af skatteydere være uforanderligt eller sgar stige.

Selv om antallet af skatteydere næsten ikke ændrede sig, kan jordebøgerne godt bruges som kilde alligevel; men man bliver nødt til at gå i dybden og se nærmere på skatteydernes navne. Mellem jordebogen

1596/1597 og 1602/1603 var der sket en næsten total udskiftning af bønderne i Toftum, og de eneste to gengangere var Jens Lassen og Christen Petersen. Alle de andre gårde var overtaget af nye fæstere (eller de

afdødes enker), og i alt var der 6 nye fæstere i 1602/1603 ud af 8 fæstere i 1596/1597. I den gård, Michel Christensen og Svend Hansen delte, boede der nu en Troels Villadsen som eneste fæster. Severin Petersens

TABELLER

1. Antal fæstere og nye fæstere (ændringer) på Rømø

Lokalitet	I alt 1596/1597	Ændringer 1602/11	I alt 1612/1613	Ændringer 1618/1619
Juvre	5	3	5	1
Toftum	8	6	7	0
Kongsmark	4	5	6	1
Bolilmark	6	4	7	1
Tvismark	6	4	6	1
Forbedelser	20	8	20	2
SUM	49	30	51	6

Kilde: Rigsarkivet i København: Slesvig-Holstenske Amtsregnskaber: Haderslevhus jordebøger. Tabellen dækker kun de jorder, der hørte under Haderslevhus Amt.

2. Fæsteafgifter og antal indfæstninger i Haderslevhus Amt

Periode	Indtægter (daler)	Antal (uden restancer)	Antal restancer
1595/1596	846,5		
1596/1597	647	71	0
1597/1598	541,5	56	0
1598/1599	492		
1599/1600	766		
1600/1601	658	67	0
1601/1602	928		
1602/1603	1145	153	34
1603/1604	1151,5		
1604/1605	1033	131	49
1605/1606	823	89	23
1606/1607	1197	104	31
1607/1608	942,5	91	22
1608/1609	696,5	52	25
1609/1610	923	86	21

Kilde: Rigsarkivet i København: Slesvig-Holstenske Amtsregnskaber: Haderslevhus regnskaber.

gård var blevet overtaget af Maren Severins og Niels Severinsen, der sikkert var hans enke og søn.

Laver vi en sammentælling af alle Rømø-fæsterne under Haderslevhus Amt og sammenligner med de nye navne på gårdmændene og forbedelserne, lander vi på 30 nye afgiftsydere i jordebogen 1602/1603 i forhold til de oprindelige 49 personer i 1596/1597, dvs. 61 % nye fæstere på øens nordre del i løbet af seks regnskabsår (se tabel 1, række 2 og 3).

Før vi går videre, er der en ting, vi nødvendigvis må diskutere, og det er repræsentativiteten, og hvordan disse tal skal forstås. Det er i bund og grund et vidt begreb, om 6 nye gårdmænd i Toftum og 30 nye fæstere i løbet af 6 regnskabsår var usædvanligt, hvis vi ikke har noget at sammenligne med. Det kunne jo tænkes, det var helt naturligt med en hurtig udskiftning af gårdmændene og husmændene.

Til sammenligning har jeg valgt en rolig periode, hvor Haderslevhus Amt mig bekendt ikke blev ramt af større ulykker, nemlig jordebøgerne 1612/1613 og 1618/1619. Der var ganske vist pest i kongeriget ca. 1618-1621; men bortset fra Tyrstrup Herred er der intet i Haderslevhus Amts regnskaber, der tyder på, at sygdommen nåede til Sønderjylland (dette udsagn nævnes også i F.V. Mansa: *Bidrag til Folkesygdommenes og Sundhedspleiens Historie i Danmark*, 1873, s. 279-280). I løbet af denne periode nævnes der kun seks nye navne på Rømø, dvs. én om året i snit (se tabel 1, række 4 og 5). I pe-

rioden 1596/1597 og 1602/1603 var antallet af nye afgiftsydere med andre ord fem gange højere i forhold til den stille periode, og det tyder på en større demografisk krise.

Sammenligner man med *hele* Haderslevhus Amt (undtaget Tyrstrup Herred), så var Rømø et af de steder, der oplevede den største udskiftning, men der ses samtidig en tydelig tendens til, at mange gårdmænd blev skiftet ud mellem de to jordebøger. Mellem 1596/1597 og 1602/1603 ses der 301 nye navne eller ændringer i jordebogen (uden forbedelser), hvilken ud af et samlet antal landgildeydere på 1559 i 1596/1597 svarer til 19,3 % (3,2 % pr. år i gennemsnit). I den stille periode mellem jordebogen 1612/1613 og 1618/1619, registreres der 165 nye navne eller ændringer (uden forbedelser), der svarer til 10,4 % i forhold til et samlet antal landgildeydere i 1612/1613 på 1583 (1,7 % pr. år i gennemsnit). Der er med andre ord tale om en halvering, når man sammenligner de 19,3 % med de 10,4 %.

En stigende kurve som følge af en krise efterfølges ofte af en faldende kurve. En epidemi, hvor der har været et højt antal døde, efterfølges som regel af en årrække med et lave antal døde end før epidemien. Det samme må forventes efter en forhøjet udskiftning af fæstere som følge af en epidemi efterfulgt af en rolig periode. Det betyder, at et årligt fæsteskitte på 1,7 % nok er i underkanten og ikke kan regnes for et standardtal, også hvis man forestiller sig, at der var tale om udbredt

arvæfæste - noget en analyse af gamle og nye fæsteres navne tyder på - hvor fæsterne sad på gården til deres død og blev efterfulgt af en søn eller svigersøn. Forestiller man sig fx en jævn stigning i antallet af fæsteskitter med en årlig udskiftning på 2 %, så ville det tage 50 år at få skiftet alle fæsterne ud. Selvom en fæster blev gammel, er det nok i overkanten, og man kunne i stedet forestille sig et årligt fæsteskitte på 2,5-3 % pr. år, altså et årligt fæsteskitte, der ligger et sted mellem de omtalte 1,7 % og 3,2 %. Det ville betyde en total udskiftning af fæsterne på nogle-og-tredive år, hvilket er plausibelt (se fx Hans Chr. Johansen: Folk og produktion på fynske gårde gennem to århundreder, i: *Jyske Samlinger*, bind 17, 3, s. 365). Men antallet af årlige fæsteskitter har selvfølgelig ikke været konstant, da det har været påvirket af krig, pest, hungersnød og meget andet. Historikeren E. Ladewig-Petersen giver også eksempler på årlige fæsteskitter på 3 % i Københavns Len og 6 % i Stjernholm og Kalundborg Len i sin bog *Magtstat og godsdrift* fra 2002 (s. 45).

Den samme tendens, der tyder på, at der var en demografisk krise i Haderslevhus Amt i begyndelsen af 1600-tallet, genfinder vi i amtsregnskaberne fæsteafgifter. Desværre kan man ikke sætte lighedstegn mellem antal nye landgildeydere i jordebøgerne og antal nye fæstere i amtsregnskaberne. For det første indeholder regnskaberne flere typer fæsteafgifter, og dernæst var det ikke alle hertogens nye fæstere, der skulle be-

tale afgiften (har jeg konstateret ved stikprøver).

I årene omkring 1600 ser vi en stigning i antallet af fæsteafgifter: 658 daler (1600/1601), 928 (1601/1602), 1145 (1602/1603), 1151,5 (1603/1604), 1033 (1604/1605) og 823 (1605/1606). Fra nogle af disse år har vi desuden detaljerede regnskaber over fæsteafgifterne, så vi kan lave en sammenligning, der viser samme tendens: 67 fæsteafgifter (1600/1601), 153 (1602/1603), 131 (1604/1605) og 89 (1605/1606). Begge regnskaber tyder på en stigning ca. 1601-1604, også når man sammenligner med en større periode, se tabel 2.

Vender vi blikket mod Øresundstoldregnskaberne, så peger Rømøskippernes handelsaktiviteter i begyndelsen af 1600-tallet også på en krise; men om det skyldes pesten, er et godt spørgsmål. I løbet af 1590'erne fik Rømø-skipperne en god forretning op at stå med et stigende antal handelstogter til følge. I 1597 var der 3 togter, i 1598 6 togter, i 1599 8 togter; men i 1600 var der kun 2 togter og i 1601 ikke et eneste! I 1602 tog skipperne derimod revanche med 13 togter oven på nogle svære år, og herefter var de på banen igen. Hvad nedgangen i 1600 og det totale fravær i 1601 skyldes, kan vi kun gisne om. Måske pesten? Øresundstoldens hjemstavn Helsingør blev både ramt af en pestepidemi i 1600 og 1601 som et resultat af den store kontakt til udlandet, og man kunne forestille sig, at Rømø, der også havde internationale kon-

takter, ligeledes blev ramt af epidemien i 1601. Det kan have lammet øen. Det kan selvfølgelig også skyldes andre omstændigheder som handelskonjunkturer, knas med købmændene eller simpelthen bare tilfældigheder. En del af togterne begyndte i foråret eller forsommeren, hvor pesten almindeligvis ikke gjorde sit indtog, og det taler imod, at sygdommen skulle være årsagen, men måske en medvirkende faktor. Hvis vi ser på Øresundstolden generelt, så var 1601 ikke et år med få passager; men pga. en meget hård vinter 1600/1601 kom der først gang i skibsfarten i april måned.

Under alle omstændigheder er det dog interessant at se, at antallet af Rømø-togter faktisk steg i 1602, hvor de fleste danske købstæder var eller blev ramt af pest. Togterne gik også til Gdansk, der efter sigende mistede 19.000 personer til pesten det år. Der er ikke noget at sige til, at sygdommen let kunne sprede sig, og at sejlads var en farefuld affære i mere end én forstand, ikke kun for sømændene, men også for landkrabberne.

Afsluttende bemærkninger

Artiklen har forsøgt at give nogle eksempler på, hvordan regnskaber og jordebøger fra landet kan bruges som kilde til sygdomshistorien. Alligevel er der et oplagt spørgsmål her til slut: Kan vi overhovedet være sikre på, at der var pest på Rømø i begyndelsen af 1600-tallet? Både ja og nej! På den ene side tyder kildematerialet på, at der var krise på Rømø; men på den anden side nævnes pesten ikke med ét ord i det kildemateriale fra Rømø, jeg har benyttet. Når nabobyerne Ballum, Ribe og Tønder, som Rømøs beboere havde stor kontakt til, blev ramt af pesten i samme periode, er det oplagt at knytte krisen sammen med den generelle sundhedstilstand i kongeriget og hertugdømmerne. Ellers er det svært at forklare, hvorfor så mange mennesker blev skiftet ud i jordebøgerne, hvorfor antallet af indfæstninger steg, og måske også hvorfor Rømø-skippernes shippingvirksomhed næsten forsvandt. ■

Genforeningen 1920 - fakta og fortolkninger

Af forskningsleder Hans Schultz Hansen, Rigsarkivet i Aabenraa

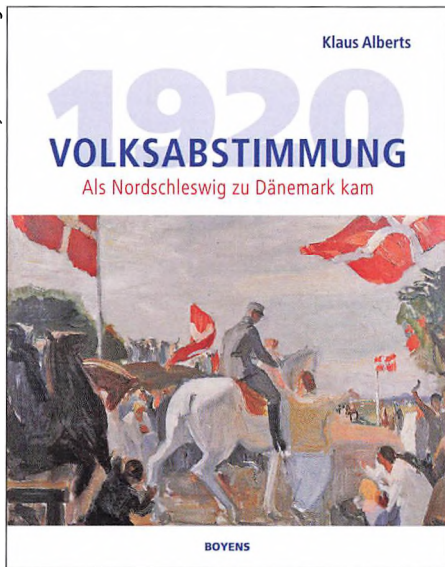
Hvad var det dog, der skete i sommeren 1920: En indlemmelse, en genforening, en afståelse eller en deling? Det har vakt uenighed og skal derfor nærmere undersøges her.

DISKUSSIONEN OM DEN rette betegnelse på begivenheden i sommeren 1920 begyndte, da professor Klaus Alberts i sin bog fra 2019 *Volksabstimmung 1920. Als Nord-schleswig zu Dänemark kam* bestred, at Sønderjylland i 1920 blev genforenet med Danmark. Forfatterens synspunkter blev kendt nord for grænsen gennem Hans Christian Davidsens anmeldelse i *Flensborg Avis* den 9. oktober 2019. Kort efter reagerede det socialdemokratiske byrådsmedlem Bjørn Allerelli Andersen fra Sønderborg imod BDN-formand Hinrich Jürgensens udtalelse i augustnummeret af *Grænsen* 2019: *"I det tyske mindretal taler vi heller ikke om en fejring af Genforeningen. Faktisk synes vi, det er lidt af en retorisk genistreg at kalde det en genforening. Tværtimod delte man jo Slesvig i 1920, så der blev tale om et Nord- og et Sydslesvig"*. Til *JydskeVestkysten* udtalte Allerelli den 19. oktober 2019: *"Det støder mit nationale hjerte, at mindretalstyskerne ikke accepterer det danske ord genforening. Jeg mener, det tyske mindretal klart og offentligt bør anerkende, der er tale om en genforening,*

og det er det, vi fejrer 100 året for næste år. Mindretallet bør anerkende det faktum, at Sønderjylland kom tilbage til Danmark i 1920. Vil de ikke det, bør de tone rent flag og melde det ærligt ud". Hvad mindretallet meldte ud, kommer vi siden til.

Sønderjyllands indlemmelse i Danmark

Den 9. juli 1920 underskrev Christian 10. loven om indlemmelse af *De sønderjyske Landsdele* i kongeriget. Den bestod kun af to paragraffer: *"§ 1. De landområder, som overdrages til Danmark ifølge fredstraktaten i Versailles af 28. juni 1919, artikel 110, sidste sætning, indlemmes i kongeriget og benævnes de sønderjyske landsdele. § 2. Denne lov træder straks i kraft"*. Indlemmelsesloven var kronen på værket for en omfattende lovgivning, der satte danske bestemmelser i kraft i den sønderjyske landsdel. I dagene 28.-30. juni blev der vedtaget 75 love for Sønderjylland. Selv om det på flere områder blev nødvendigt med overgangsordninger og på andre med længerevarende særordninger, kan landsdelens indlemmelse i Danmark anses for et statsretsligt faktum, som ikke med mening kan bestrides. Ordet indlemmelse er dækkende såvel for den statsretslige akt i 1920 som for den efterfølgende integrationsproces.

Sønderjyllands genforening med Danmark

Christian 10. ledsagede indlemmelsesloven med et kongeligt budskab: *"Gennem lange trængselsår har de danske sønderjyder længtes hjem. Det er Vort og alle danskes inderligste ønske, at der med Genforeningen skal oprinde en tid for vort gamle grænseland, hvor en styrelse, der agter alles ret, vil mildne århundredgamle modsætninger, og hvor alle danske borgere vil kunne samles i arbejdet for det fælles fædrelands lykke og fremgang"*. Det kongelige budskab kanoniserede dermed grundfortællingen om Genforeningen med stort G, der i sommeren 1920 var den dominerende fortolkning af det skete blandt danskerne nord og syd for Kongeåen, som officiel dansk historiepolitik.

Denne fortolkning rækker tilbage til slutningen af 1864. Sandsynligvis brugtes ordet 'Gjenforening', som dengang blev stavet med j, for første

Den slesvig-holstenske forfatter bestred i sin bog fra 2019 *Volksabstimmung 1920. Als Nordschleswig zu Dänemark kam*, at der var tale om en 'genforening'.

gang om Danmark og Sønderjylland i avisen *Fædrelandet* nytårsaftensdag 1864. Det skete i et brev fra Haderslev dateret den 28. december, hvori det hed: *"Herovre have vi kun een politik: gjenforening med vort elskede fædreland, men - en gjenforening, der bliver virkelighed, idet enhver forstandig slesviger bevare sig for personalunion og alt hvad dertil sigter"*. De dansksindede haderslevborgere ville ikke lade sig nøje med den løsning, som Christian 9. foretrak: dog at kunne beholde hertugdømmerne i en løsere forbindelse med Danmark, hvor alene kongens person bandt landsdelene sammen. I 1864 var dette program overhalet af udviklingen.

Brevet fra Haderslev oplyser ikke, hvilken genforening de dansksindede ønskede sig, men i september 1864 havde 5.678 nordslesvigere skrevet under på kravet om *"at kunne blive og leve i forbindelse med Danmark, ja vi modtage hellere en deling af Slesvig efter nationaliteten, end vi ønske at følge Holsteen til Tydskland og derved danne et Slesvigholsten"*. Tilsvarende foretrak danskhedens veteran i Aabenraa, urmager Frederik Fischer, ifølge sin dagbog i december 1865 *"helst af alt en deling af hertugdømmet, således at norddelen kunde blive*

indlemmet i Danmark; kunde dette ikke skee, var en gjenforening med Danmark ikke at opnå, som vi dog alle dog håbede, så hellere en fuldstændig opgåen i Preussen, men allersidst et Schleswig-holstein". De to eksempler viser, at de danske sønderjyder hurtigt tog ordet 'genforening' til sig og med det forstod Nordslesvigs indlemmelse i Danmark efter en deling af Slesvig. Kravet om, at det skulle ske efter en folkeafstemning, blev rejst i august 1864 og knæsat to år senere med tilsagnet i Pragfredens paragraf fem om afstemning i de nordlige distrikter af Slesvig.

Genforeningsønsket ytrede sig tillige nord for Kongeåen. Også her må to eksempler række. Kordegn Ishøj bød i september 1865 de mange besøgende fra Sønderjylland velkommen til Ringsted station med ordene: "*Med dette håb hilsede han de kjære brødre og søstre, thi dersom ikke dette fortrøstningsfulde håb og denne faste tro på en gjenforening med dem, de dele sprog og nationalitet sammen med, atter skulde blive til virkelighed, da måtte jo en bestandig sorg og mismod boe i vort bryst, og en så grusom skjæbne havde det danske folk dog vel endnu ikke fortjent*". Og i november 1866 nævnte Christian 9. i sin trontale på sin regerings vegne: "*I gjenforeningen med de trofaste danske brødre i Nordslesvig see Vi opfyldelsen af et retfærdighedskrav imod dem og den danske nationalitet*".

Fortællingen om Genforeningen
Begrebet 'genforening' vandt hurtigt efter adskillelsen i 1864 en stærk folkelig forankring. Ganske vist fortone-

de udsigten til en genforening sig, da paragraf fem blev ophævet i 1878, men de danske sønderjyder fastholdt løftet som en moralsk ret og intensiverede arbejdet for at fremtidssikre den sønderjyske danskhed. H.P. Hanssen skrev i 1887 i *Tilskueren*: "*Vi unge venter ikke genforeningens dag i den nærmeste fremtid, men forbereder os på at føre en langvarig nationalitetskamp. Og grundlaget for den vil blive bevidstheden om, at den gælder eksistensen*". I Løgumkloster spurgte han i 1889: "*Men er vor kamp da håbløs i den forstand, at vi ikke har udsigt til at nå det mål, vi kæmper for, udsigt til at hævde vor nationale eksistens og til en gang i fremtiden at blive genforenet med vort eget folk?*" - svaret var selvfølgelig et nej. For ham var genforeningen et folkeligt projekt, og derfor gjaldt det om at styrke den enkelte sønderjydes bånd til det moderne Danmark. Tilsvarende fik støtten nordfra til de danske sønderjyder en bredere basis i de sønderjyske foreninger, som skød op i Danmark fra 1880'erne. Den danske offensiv trodsede den preussiske undertrykkelse af nationale mindretal. Resultatet blev en polarisering af den sønderjyske befolkning ud fra de nationale skillelinjer.

Begrebet genforening var fremme længe før, at indlemmelsen af Sønderjylland blev aktuel efter det tyske nederlag i 1. Verdenskrig. Da den længe ventede forening mellem Sønderjylland og Danmark skete, fik begrebet sit endelige gennembrud som den danske grundfortælling om be-

givenheden: Den dansktalende og dansksindede del af det gamle hertugdømme Slesvig kom tilbage til Danmark, den uretfærdige grænse fra 1864 blev overvundet, og sønderjyderne havde selv stemt om det. Synsvinklen kom stærkt til udtryk i Henrik Pontoppidans digt om *"en røvet datter, dybt begrædt, [der] er kommen frelst tilbage"*. Ifølge denne tradition skrives *Genforeningen* med stort begyndelsesbogstav som en historisk begivenhed af største rækkevidde for dansk historie. Fortællingen indgår den dag i dag som et kanonpunkt i folkeskolens historieundervisning. Traditionen er siden 1920 blevet holdt i hævd på de årlige afstemningsfester i den sønderjyske landsdel og ved de store jubilæer for Genforeningen i 1930, 1945, 1970, 1980 og i 1995 - ligesom det er lagt til grund for den danske fejring af 100-året.

Men gør det Genforeningen til et historisk faktum, eller er der alene tale om en dansk fortolkning, eller står vi med en decideret fejltolkning?

Neergaards kritik af genforeningsfortællingen

Kritikken af grundfortællingen om Genforeningen er lige så gammel som begivenheden selv. Den danske statsminister Niels Neergaard fremhævede i sin tale ved genforeningsfesten på Dybbøl den 11. juli 1920: *"Vi taler om genforening. Sagen er, at aldrig i vor tusindårige historie har Sønderjylland været ét med Danmark. Først nu sker det efter sønderjydernes egen lykkelige vilje"*. Som historiker vidste Neergaard, at Sønderjylland forud for afståelsen til Preussen og Østrig efter nederlaget i 1864 ikke var en del af kongeriget Danmark, men indgik i et selvstændigt hertug-

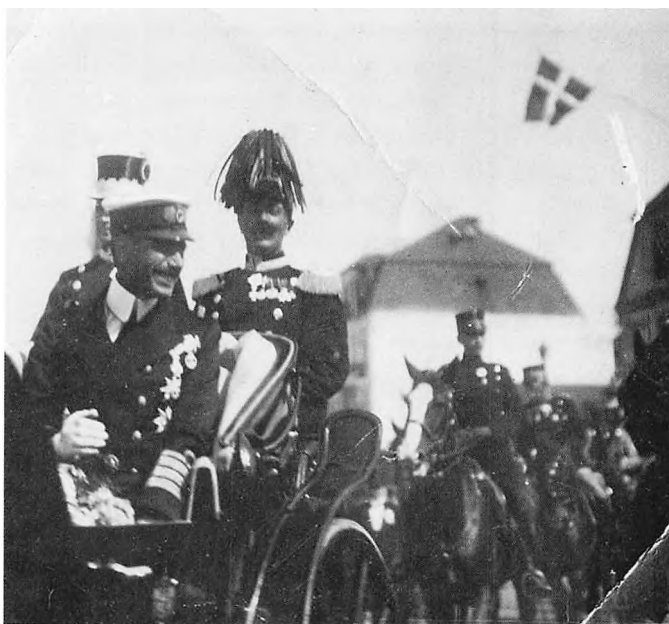

Foto: Museum Sønderjylland

Christian den 10. i karet gennem Sønderborg 11. juli 1920. Den 9. juli 1920 underskrev kongen loven om indlemmelse af de sønderjyske landsdele, dvs. Nord-slesvig. I samtiden var man meget bevidst om, at det ikke var hele Sønderjylland - dvs. området mellem Kongeåen og Ejderen - der blev indlemmet, men kun den nordlige del.

dømme Slesvig med en kompliceret historie mellem dansk og tysk. Om ikke i tusind år, så dog siden 1232. Denne del af Neergaards tale blev imidlertid fortiet i de fleste referater af festen. Kun *Hejmdal* citerede pas-sagen. De andre aviser fandt den historiepolitisk ukorrekt i forhold til den dominerende danske fortælling.

Neergaard fastholdt imidlertid sit synspunkt og gentog det i en tale i Lillering Skov vest for Aarhus i august 1923. Men så blev han også korrek-set i *Grænsevagten* af sin historiker-kollega Vilhelm la Cour: *”Statsmini-steren ved så godt som nogen, at der fra det danske folks ældste dage og til det tolvte århundredes begyndelse ikke har været noget som helst påviseligt skel mellem Sønderjylland og det øvri-ge rige, og denne kendsgerning er lige urokkelig, hvad enten senere statspoli-tik har forkludret de oprindelige for-hold eller ej. Men det er tillige farligt at tale, som var Genforeningen ikke i egentligste forstand en atterkomst af en løsrevet landsdel”*. La Cour kunne nemlig fortælle, hvorledes udtalelsen hurtigt var blevet udnyttet i en af det tyske mindretals aviser.

Klaus Alberts’ kritik af genforeningsfortællingen

Udgangspunktet for Klaus Alberts’ kritik af genforeningsfortællingen beror på følgende grundsætning: *”Ved spørgsmålet, om det ved en gen-forening drejer sig om en ‘ægte’ gen-forening, er det for et bekræftende eller benægtende svar afgørende, om det territorium, som engang statsretsligt var en fuldkommen bestanddel af mo-*

derstaten, hvad enten det var som provins (som i Sverige), som region (som i Belgien), som forbundsland (som i forbundsrepublikken Tyskland eller Østrig) eller som kanton (som i Schweiz), efter en adskillelse fra denne - hvilken grund der end var dertil - vender tilbage til dette moderskød i territorial uforandret form”. Ifølge Alberts skal et ægte genforenet om-råde således *både* tidligere have været en fuldgyldig del af moderlan-det og siden vende tilbage hertil i uændret geografiske udstrækning.

Som følge af denne definition an-ser Alberts ikke den tysk-tyske gen-forening for en ægte genforening, fordi tidligere tyske områder i Polen og Rusland ikke fulgte med. Den var kun en del-genforening. For Slesvig finder Alberts, at Christian 1.s aftale med det slesvig-holstenske ridder-skab i Ribe i 1460 ophævede hertug-dømmet Slesvigs status som et dansk len. Båndet mellem Slesvig og Dan-mark var herefter alene af dynastisk karakter. Derfor kunne der i 1920 ikke være tale om en rigtig genfore-ning: *”En del af det tidligere autonome hertugdømme Slesvigs område bliver i 1920 indlemmet i kongeriget Danmark, ikke genforenet med dette”*. Alberts mener tilmed, at genfore-ningsfortællingen er en uholdbar *”historieforskning”*, som hører hjemme i *”historiens ringbind med afsluttede sager”*. Han finder også, at Christian 10.s genforeningsridt var en overflødig *”komedie”*, fordi ind-lemmelsen af Sønderjylland i 1920 så rigeligt var velbegrundet med natio-nalitetsforholdenes udvikling i 1800-

og 1900-tallet. Det er således ikke 1920-grænsen som sådan, men den tilhørende danske historiepolitik, Alberts anfægter.

Umiddelbart forekommer det tvivlsomt, om ordet 'genforening' overhovedet lader sig indfange i en stram statsretslig definition. Rent sprogligt er det udpræget positivt ladet. Det er emotionelt. Det betegner, med Willy Brands ord fra 1989, den situation, hvor "det vokser sammen, som hører sammen". Det er et begreb, som kun tilhængere af processen kan abonnere på. For modstandere giver det ingen mening.

Går man ikke desto mindre ind på Alberts' tankegang, er spørgsmålet, om han ikke har defineret genforeningsbegrebet for snævert. Verden stod ikke stille i de årtier, hvor de to Tyskland og Danmark-Sønderjylland var adskilte. I 1864 rummede Europa stadig store multinationale stater; i 1920 var nationalstaten blevet den dominerende statsform. Og DDR og BRD blev ikke forenet til et genoplivet tysk rige; DDR blev optaget i BRD, som i de mellemliggende årtier havde bevist sit værd som en demokratisk velfærdsstat.

Videre er spørgsmålet, hvor autonomt Slesvig egentlig var i 1864? Hverken de danske sønderjyder eller deres støtter i kongeriget, og slet ikke kongen, kunne i 1864 være i tvivl om Slesvigs århundredgamle status som et hertugdømme. Når de ikke desto mindre i 1864 og følgende år brugte ordet 'genforening' om en fornyet forbindelse mellem Nordslesvig og Danmark, må de

have ment, at der forud for 1864 bestod stærke bånd hen over Kongeåen, som gjorde denne betegnelse berettiget.

Den danske helstat var en kompliceret størrelse. Kongen herskede over alle dele. Indbyggerne havde indfødsret overalt i staten. Finansvæsen, udenrigstjeneste, hær og flåde var "fælles anliggender" for kongeriget og hertugdømmerne, og det samme var toldvæsen, post- og telegrafvæsen, statslige godser og skove og andet, som henhørte under monarkiets fælles indenrigsministerium. De fælles anliggender blev reguleret af helstatsforfatningen fra 1855 og rigsrådet, som blev valgt af de mest velhavende indbyggere i statens forskellige dele. De "særlige anliggender" blev styret af de enkelte landsdele. Det var for Slesvig domstole og politi, udskrivningsvæsen, kirke og skole, kommunalvæsen, fattigvæsen, nærings- og landvæsen, skattevæsen, sundhedsvæsen, veje, jernbaner, kanaler og diger, forsikringsvæsen m.m. Disse anliggender blev administreret enevældigt gennem Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig i København, men under medvirken af den slesvigske stænderforsamling i henhold til hertugdømmet Slesvigs forfatning fra 1854. Fokuserer vi alene på Nordslesvig, var embedsmændene dansktalende, dansk sprog dominerede i retsvæsen, forvaltning, kirke og skole, og dansk var det almindelige dagligsprog for langt de fleste indbyggere. I den danske stats virkelige verden før 1864 var billedet flertydigt.

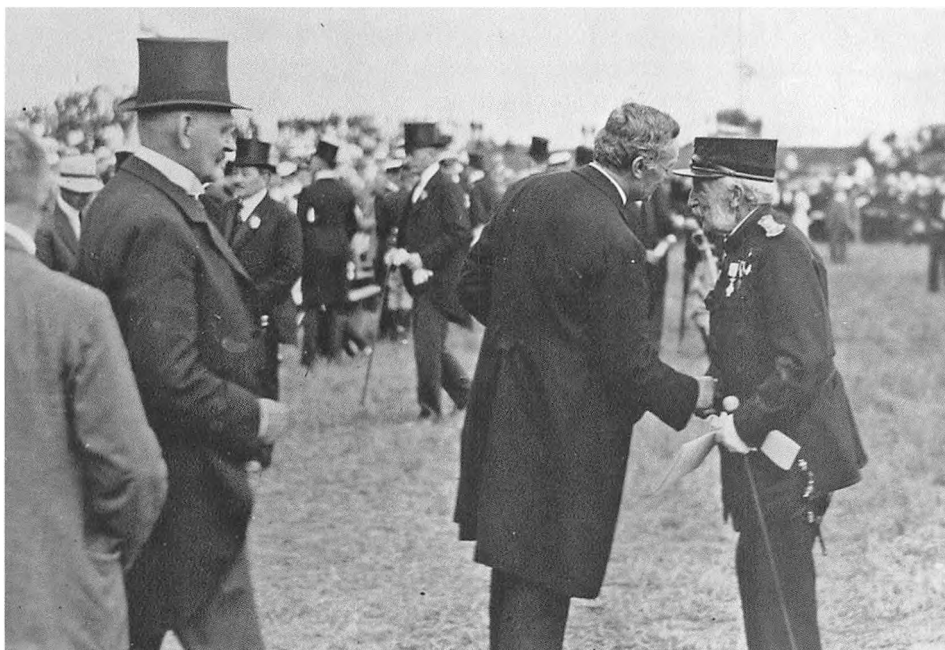

Foto: Landeskirchliches Archiv Kiel.

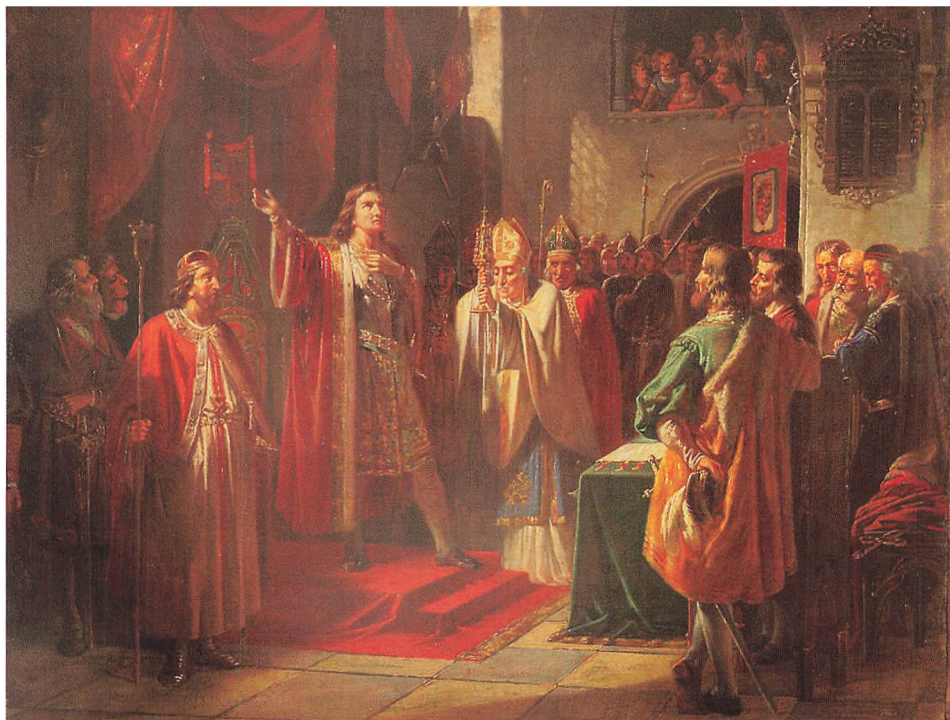
Statsminister Niels Neergaard (til venstre i billedet med høj hat) på Dybbøl i 1920. Neergaard ser til, mens hans partifælle og forgænger i embedet, Klaus Berntsen (konseilspræsident 1910-13) hilser på oberst Krøjer. Politikeren Neergaard var også historiker, og som historiker kunne han godt problematisere genforeningsbegrebet, selvom det politisk måske var mindre klogt.

Den folkelige genforening

I statsretslig henseende er begrebet genforening behæftet med usikkerhed. Det er forståeligt, at forskellige opfattelser af begrebet kunne opstå. Således også at dansksindede nord-slesvigere og deres venner nord for Kongeåen opfattede Danmarks afståelse af hertugdømmerne i 1864 som en adskillelse, og at en genetablering af den gamle forbindelse for dem måtte være en genforening. Heller ikke her stod tiden stille. Som årene gik, veg længslen tilbage til 'Gamle Danmark' til fordel for en samhørighedsfølelse med danskerne nord for Kongeåen. Dermed blev forudsætnin-

gerne skabt for, at Sønderjyllands indlemmelse i Danmark i 1920 kunne opleves som en folkelig genforening af de dansksindede sønderjyder og leve videre som sådan i det efterfølgende hundredårs historiefortælling og mindekultur. Den folkelige genforenings perspektiv var i pagt med folkenes selvbestemmelsesret. Derfor fremhævede Neergaard den nationale enhed mellem danskerne nord og syd for Kongeåen som noget nyt: *"Først nu sker det efter sønderjydernes egen lykkelige vilje"*.

Formanden for Bund deutscher Nordschleswiger, Hinrich Jürgensen, havde også blik for dette, da han

I slesvig-holstensk optik har det såkaldte 'Ribe-brev' fra 1460 altid spillet en særlig rolle, fordi Christian 1. dengang til gengæld for at blive hertug af Holsten lovede, at Slesvig og Holsten skulle forblive udelt sammen for evigt. Her er det kunstneren August Thomsen, der i 1857 skildrer begivenheden. Maleriet hænger i dag på Sønderborg Slot.

den 24. januar 2020 åbnede Rigsarkivets udstilling i Aabenraa. Her sagde han bl.a.: *"Udstillingen, jeg har glæden af at åbne i dag, har genforeningen som overskrift. Jeg har i øvrigt ikke noget problem med at bruge ordet og synes endda det er meget fornuftigt at anvende det i forbindelse med branding af denne begivenhed. Jeg blander mig ikke i de historiske og juridiske spørgsmål, om det nu er helt korrekt at kalde det genforening. Det overlader jeg trygt til historikere og jurister. Men vi kan vel alle blive enige om, at for dem der stemte dansk, var*

det en folkelig genforening". Med lige så stor ret stod han fast på, at den folkelige genforening ikke kan være alles perspektiv: "Men selvfølgelig er det ikke genforening, som vi i det tyske mindretal kan fejre. I stedet har vi valgt at sætte fokus på vores 100 fødselsdag, mens man i Slesvig-Holsten ser på 100 året for grænsedragningen og folkeafstemningen. Det er således en fuldstændig misforståelse, hvis man - som en socialdemokrat fra Sønderborg fornylig har gjort - af os og vores tyske naboer forlanger, at vi skal fejre Genforeningen".

Genforeningen med stort G er altså én tolkning blandt flere af den store historiske begivenhed i 1920. Den er de danske sønderjyders og danskernes grundfortælling. Statsretshistorisk er den tvetydig. I et folkeligt perspektiv med vægt på sprog og sindelag står den stærkere. Den hverken kan eller skal være de tysksindede nordslesvigeres eller slesvig-holstenernes eller andre tyskeres tolkning. For dem er perspektivet Nordslesvigs afståelse.

Nordslesvigs afståelse

Ifølge Versaillestraktatens artikel 110 skulle Tyskland give "*endeligt afkald på enhver højhedsret*" over de områder af Slesvig, som skulle tilfalde Danmark, til fordel for de allierede magter, hvorefter disse skulle overdrage området til Danmark. Det er således et faktum, at Tyskland via de allierede magter afstod Nordslesvig til Danmark. Også at det skete som en del af Versaillesfreden. Om det var retfærdigt eller uretfærdigt, rimeligt eller urimeligt, godt eller skidt - det beror derimod aldeles på en fortolkning af de historiske omstændigheder, som gik forud og som førte frem til afståelsen. Vendingen *afståelse* udtrykte i de første årtier efter 1920 en afvisning af den nye dansk-tyske grænse som en del af 'fredsdiktatet' fra Versailles, hvor tyskerne fik skylden for 1. Verdenskrig og måtte betale dyrt blandt andet med omfattende landafståelser. Ordet karakteriserede sproglig set grænseændringen i 1920 som en påtvunget begivenhed. Dermed signalerede vendin-

gen et krav eller i det mindste en forhåbning om, at grænsen atter blev flyttet nordpå. Sådan var det i hvert fald i det tyske mindretal nord for grænsen og hos dets indflydelsesrige støtter i Slesvig-Holsten. Med det tyske mindretals loyalitetserklæring over for den danske stat fra 1945, herunder dets klare anerkendelse af 1920-grænsen, må denne bibetydning anses for bortfaldet.

Slesvigs deling

At Slesvig i 1920 blev delt, er et faktum, men perspektiverne for den er fortolkninger. Bogen *Slesvig delt* fra 1922, udgivet af Slesvigsk Forlag i Flensborg med redaktør L.P. Christensen, Flensborg Avis, som udgiver, fulgte helt i det dansk-nationale spor. Den fortalte delingens historie, som den tog sig ud for taberne på dansk side: det danske mindretal, som ikke fik nogen genforening, og Flensborg- og Dannevirkefolkene. Det samme gælder samme forlags og samme udgivers *Grønslebogen* fra 1923, hvor Ernst Christiansen skrev bidraget med titlen 'Slesvig delt'. I begge publikationer søgte man at udnytte den appel, man stadig mente lå i det slesvigiske, jævnfør navnene 'Den slesvigiske Forening' for det danske mindretals kulturelle hovedorganisation - og 'Slesvigsk Parti' for det tyske mindretals liste ved valgene. I begge tilfælde var de bagvedliggende hensigter nationalpolitiske.

I forsøget på at undgå historiepolitisk farvede begreber som *genforening* og *afståelse* har historikere undertiden tyet til mere neutrale udtryk Slesvigs eller Sønderjyllands deling.

Troels Fink kaldte sin grundlæggende fremstilling i tre bind fra årene 1978-79 *Da Sønderjylland blev delt - Sønderjylland her forstået som hele området mellem Kongeåen og Ejderen*. Til forskel fra de to værker fra 1920'erne ses delingen her som noget positivt, idet *"ordningen i 1920 betød en lykkelig løsning på en gammel konflikt"*, og *"Sønderjyllands deling i 1920 blev indledningen til den fordragelighedens æra, som i dag giver det gamle hertugdømme en del af sit særpræg"*. Samme perspektiv præger Inge Adriansen og Broder Schwensens *Fra det tyske nederlag til Slesvigs deling 1918-1920* fra 1995. I begge fremstillinger tolkes Slesvigs deling som den eneste fornuftige løsning på de stadigt skærpede nationalitetsproblemer. Begge parter i den nationale strid fik derved sin del af det gamle hertugdømme. Man opgav den gamle grænsepolitik, hvor sejrherren tog det hele, til fordel for en fredelig løsning, hvor begge parter blev tilgodeset. Til dette har man yderligere knyttet den demokratiske værdi, at folk gennem afstemningerne blev spurgt om deres foretrukne statslige tilhørsforhold, og at grænsen blev trukket i rimelig respekt for udfaldet.

Betegnelsen *deling* blev således et centralt element i den nye, fælles fortælling om det dansk-tyske grænse-lands historie siden 1920, som fra 1990'erne har afløst de gamle nationale grundfortællinger henholdsvis på dansk og tysk side om Genforeningen og afståelsen. En fortælling, som ud over den demokratiske

grænsedragning i 1920 også betoner ordningen af mindretalenes rettligheder ved København-Bonn Erklæringerne fra 1955 som grundlaget for nutidens fredelige forhold mellem danske og tyske beboere i grænseregionen. Denne fortælling satte sit stærke præg på genforeningsjubilæet i 1995, hvor man i forsoningens tegn også lod en repræsentant for det tyske mindretal tale ved genforeningsfesten i Dybbøl skanser på lige fod med en repræsentant for det danske mindretal.

Grundlæggende bryder denne fortælling ikke med det nationale perspektiv på Sønderjyllands eller Slesvigs historie. Grænsedragningen i 1920 og det gamle hertugdømmes deling mellem den danske og den tyske nationalstat ses som en positiv udgang på et århundredes ufred. Synsvinklen *Slesvigs deling* giver imidlertid også mulighed for en fortælling, som ser kritisk på nationalstaten og den nationaliseringsproces, som fandt sted siden begyndelsen af 1800-tallet i det gamle hertugdømme, og som leverede den folkelige forudsætning for delingen.

I en sådan fortælling kan man fremhæve, at Slesvigs indbyggere endnu i begyndelsen af 1840'erne overvejende følte sig som slesvigere. At de levede fredeligt sammen, hvad enten de talte sønderjysk, plattysk, højtysk eller frisisk. Og at de først efterhånden delte sig op i danskere og tyskere som følge af den danske og den slesvig-holstenske bevægelses pågående agitation. De nationale fortællingers helte - foregangsmænd-

Ved forhandlingerne i London i foråret 1864 var der adskillige forslag fremme om at dele Slesvig, men dette afviste Christian 9. I det britiske satiremagasin Punch fra juni 1864 afviser den sårede, men endnu ubesejrede og stolte danske konge den skikkelse af den britiske udenrigsminister John Russel tilbyder.

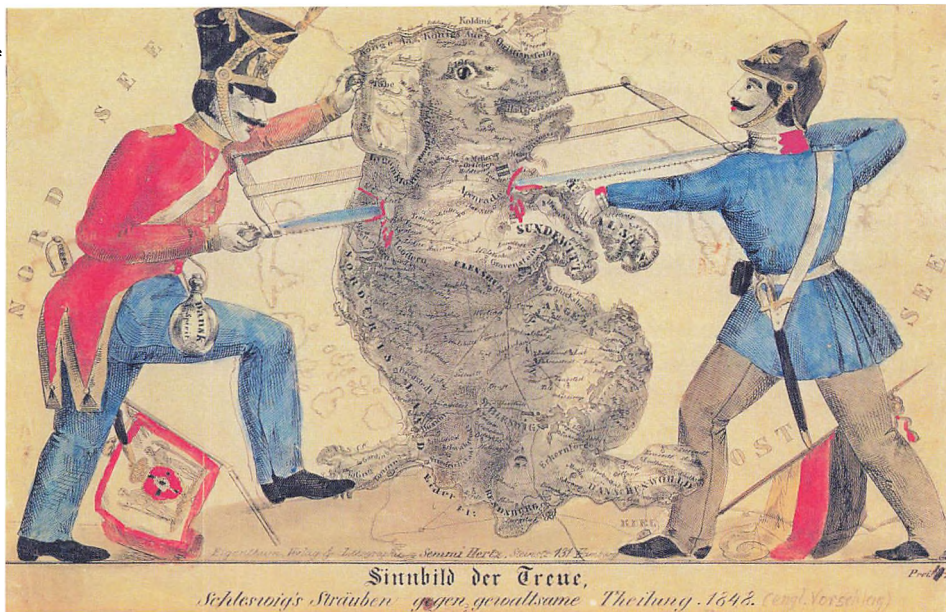
THE BEADLE AND THE DANE.

MR. RUSSELL. "WELL! TAKE IT! HALF A LOAF'S BETTER THAN NO BREAD, YOU KNOW!"

ene for de to bevægelser - bliver her til skurke, til demagoger, som påtvang slesvigerne deres nationalstatsdrøm og fjendebilleder. Et sådant syn finder man i flere kilder fra datiden, blandt andet hos kniplingskræmmer Jens Wulff fra Brede. I sin dagbog så han det store nationale brud i 1848 som en tragedie, der førte til Slesvigs undergang.

I dette perspektiv følges tragedien i 1848 af to andre: ophævelsen af Slesvigs status som hertugdømme ved indlemmelsen i Preussen i 1867 og delingen af Slesvig i 1920, der blev det definitive punktum for en århundredgammel selvstændig histo-

rie. En sådan modfortælling til de nationale tolkninger kan endvidere fremhæve, hvorledes en velstående og sammenhængende region mistede sin brofunktion mellem Holsten og Danmark og blev reduceret til en periferi i Preussen og siden til to periferier i henholdsvis den danske og den tyske nationalstat. Den kan videre beklage, hvorledes Sønderjylland og Sydslesvig siden 1920 er gledet stadig længere fra hinanden. Fortællingen kan bruges politisk som en historisk begrundelse for at overvinde følgerne af Slesvigs deling gennem et intensiveret grænseoverskridende samarbejde - og som en afvisning af

Allerede i 1848 foreslog briterne en deling af Slesvig, men det faldt ikke i god jord, hverken hos danske eller tyske, således som det fremgår af denne tyske satiretegning. En deling ville tvært imod være til skade for Slesvig. Dette synspunkt kan man også møde i dag.

grænsekontrol og grænsehegn. Det gjorde Steen Bo Frandsen, når han i en kronik i JydskeVestkysten den 16. april 2020 skrev: "Egentlig kunne man også forestille sig, at delingen vil åbne andre døre. Måske at tænke på grænsen som et fælles projekt, som noget, der stadig skal arbejdes med, og som rummer mange flere muligheder end blot forestillinger om mure og hegn".

Slesvigs deling som et gode og Slesvigs deling som en ulykke er - li-

gesom Genforeningen med stort G - fortolkninger, som kan begrundes med historiske kildeudsagn samt fortidige og nutidige perspektiver. Man kan ikke abonnere fuldt ud på dem alle tre, men man behøver heller ikke indsnævre sin horisont til en enkelt. Tværtimod uddyber de forskellige fortolkninger de mange facetter i den sønderjyske historie og understreger, at den rummede alternativer til den udvikling, som blev den sejrende. ■

Sprogkampen og Sprogforeningen 1880-1920

Af pensioneret lærer Lis Mikkelsen

I ÅRENE UNDER PREUSSISK styre foregik der en kamp om, hvilket sprog der skulle være det dominerende i Nordslesvig: dansk eller tysk? I denne kamp spillede Sprogforeningen en vigtig rolle.

Da preusserne havde overtaget det dansktalende Nordslesvig i 1864, regnede man med, at man i løbet af en enkelt generation kunne ændre sproget, så det blev tysk. Man ville sætte ind i skolerne og påvirke børnene intensivt. På den måde ville de få tysk sprog og tysk kultur ind hver dag. Det gjorde ikke så meget, at forældrene fortsatte med at tale dansk. Blot man havde fat i børnene, ville problemet være løst i løbet af en enkelt generation.

De dansksindede i Nordslesvig tænkte naturligvis det samme: Blot de kunne påvirke børnene til at tale og skrive dansk, ville den danske tilknytning være bevaret.

I 1880 dannede den danske bevægelse *Foreningen til det Danske Sprogs Bevarelse i Nordslesvig* - eller *Sprogforeningen* som den hurtigt kom til at hedde. Det var foreningens formål at støtte dansk sprog og dansk kultur i Nordslesvig.

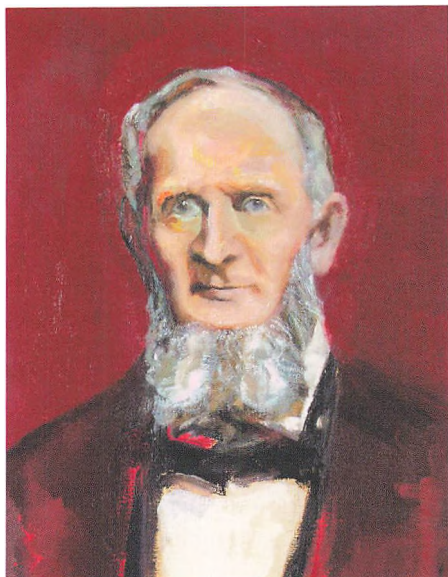
Foreningen var organiseret på den måde, at formanden sad i Aabenraa. Den første formand var J.P. Junggren. I Flensborg sad formanden for bogkomiteen, og det var en meget vigtig post. Sprogforeningen stiftede

nemlig bogsamlinger overalt i Nordslesvig. Det første år blev der dannet ca. 80 bogsamlinger, og i de følgende år kom tallet op på flere hundrede.

Lederen af bogkomiteen i Flensborg var Christian Ferdinand Monrad. Han var skoleleder og pædagog. Han satte sig fem mål, som man kunne stræbe imod, hvis det danske sprog skulle have en chance for at overleve.

- Der skulle være dansk læsestof til rådighed. Det kunne være bøger eller blade.
- Det levende danske ord skulle fremmes gennem foredrag.
- Sangen i hjemmet og i offentlige forsamlinger var af afgørende betydning.
- Folkelige sammenkomster med dansk sprog måtte fremmes.
- Pressen var et af de vigtigste kampmidler.

Da man gik i gang med at skaffe bøger til bogsamlingerne, var det beskedent, hvor mange man kunne levere til hvert sted. Det fremgår af Monrads protokol. I første omgang kunne der blive 40-50 bøger til hvert udlånssted, og det var ikke meget. Men det var en begyndelse. Nogle mente, bøgerne skulle have et kristeligt indhold. Andre talte for, at det politiske indhold måtte være afgørende. Men Monrad var pædagog

Chr. F. Monrad (1815-1889) var overlærer på Flensborg Lærde Skole, hvor han imidlertid blev afskediget efter 1864. I 1880 var han med til at grundlægge Sprogforeningen. Han var navnlig opsat på at foreningen skulle oprette lånebiblioteker. Maleri af Vibeke Sonnesberg på Folkehjem i Aabenraa.

og vidste, at hvis bøgerne skulle læses, skulle det være spændende, velskrevne bøger, man kunne byde på. Heldigvis var det ham, der fik lov til at opbygge bogsamlingerne.

Da Monrad døde i 1889, overtog Mathias Andresen posten som formand for bogkomiteen. Mathias Andresen boede i Aabenraa ligesom formanden for *Sprogforeningen*, så nu var foreningen flyttet nordpå.

Mathias Andresen, der var uddannet lærer, blev den, der kom til at have størst indflydelse på sprogkampen i den vanskelige tid i Sønderjylland. Han brugte Monrads fem teser som udgangspunkt for sit arbejde, og så tog han ellers fat på at påvirke børnene. Mathias Andresen udgav *Illustreret Børneblad for Nordslesvig*, der fik enorm betydning for bevarelsen af det danske sprog. Bladet udsendtes fra 1890, og det lykkede Mathias Andresen at nå ud til stort set alle danske børn i landsdelen.

Børnebladet var i et format, cirka svarende til A5, og var på 8 eller 12 sider. Bladet var fyldt med små, korte historier og opgaver til børnene.

Børnene var vilde med bladene. I mange familier fik man indbundet børnebladene. Så kunne en søskendeflok læse de gamle blade sammen med de nye.

Det var naturligvis godt, at børnene læste dansk, men det kneb meget med at skrive det. Børnene gik i den tyske skole, der var streng og krævende. Her lærte de at skrive tysk. Ofte blev resultatet, at mange sønderjyske børn hverken var gode til at skrive tysk eller dansk.

Mathias Andresen udskrev stilekonkurrencer for børnene, så de kunne øve sig i at skrive dansk, og det blev en formidabel succes. Han havde egentlig regnet med, at han selv kunne hygge sig med at rette børnenes besvarelser. I første omgang havde han tænkt, at de 15 bedste besvarelser skulle have en bogpræmie. Men der kom flere tusinde besvarelser, så han var nødt til at uddelegere rettetarbejdet. I København var der foreninger med sønderjyske studen-

ter, der godt ville hjælpe til. Studenterne rettede stilene og sendte dem tilbage. Da Mathias Andresen så skriveglæden hos børnene, bestemte han sig til, at alle, der skrev en stil, skulle have en bog i præmie. På den måde slog man to fluer med et smæk og fik børnene til både at læse og skrive. Det at skrive stile blev gentaget med mange forskellige emner op til 1913. Da 1. Verdenskrig brød ud, var det slut med stilene.

Nu havde Mathias Andresen fået børnene til at tale og skrive dansk. De skulle også gerne synge. Derfor udgav han *Den Blå Sangbog*, der fik enorm betydning for det danske sprogs bevarelse.

Sprogforeningens Almanak kom til at stå på hylden hos de fleste danske familier i Sønderjylland lige fra den første udgivelse i 1893. Der var dels en almindelig almanakdel, hvor man fik oplysninger om jagttider, astronomiske forhold, statens styrelse osv. Derudover var der en del med litteratur, skrevet af lokale forfattere. Der var artikler og digte, noveller og historier. Almanakken kostede 60 Pfennig,

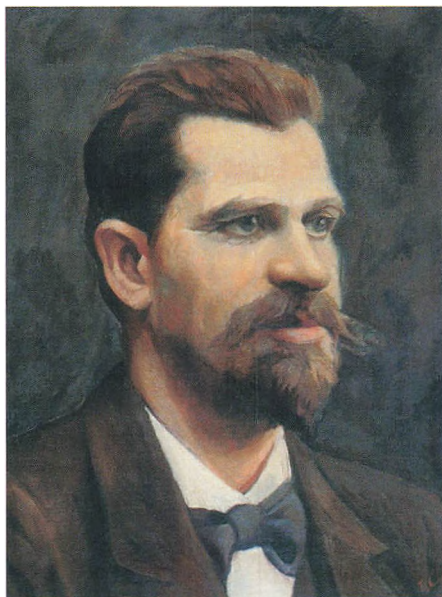
så det var noget, enhver familie havde råd til. For at få det hele til at løbe rundt økonomisk tegnede Mathias Andresen annoncer. *Sprogforeningens Almanak* udkom indtil 1993.

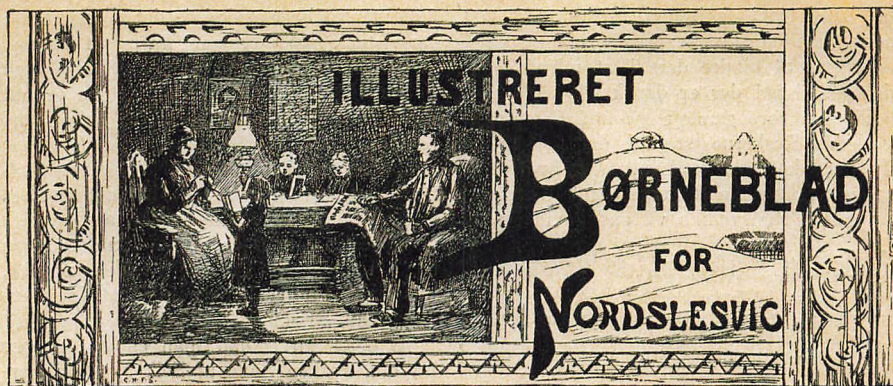
Sprogforeningens bogsamling var i begyndelsen placeret i Flensborg. Men i 1900 købte foreningen *Schweizerhalle* i den nordlige del af Aabenraa og omdøbte stedet til *Folkehjem*. Her var der plads til, at bøgerne kunne opbevares og ordnes, før de blev distribueret til de forskellige udlånssteder.

Gennem hele den tyske tid blev der afholdt mange danske foredrag i Sønderjylland. Ofte kom foredragsholderne fra højskoler og efterskoler nordfra. Mange holdt deres foredrag gratis for at støtte den gode sag. I en periode var det forbudt at hente foredragsholdere i Danmark. Så måtte man holde foredragene selv. På den måde blev der fremelsket en

Mathias Andresen (1858-1916) var læreruddannet. Ved C.F. Monrads død i 1889 blev han medlem af Sprogforeningens bestyrelse og leder af bogudvalget. Under hans ledelse steg antallet af bogsamlinger stærkt, og foreningen begyndte udgivelsen af både *Illustreret Børneblad for Nordslesvig* og *Sprogforeningens Almanak*.

Maleri af Franciska Clausen på Folkehjem i Aabenraa.

Nr. 19.

Lørdag den 1. Juli 1893.

3. Aarg.

Illustreret Børneblad for Nordslesvig begyndte at udkomme i 1890 som tillæg til de danske aviser. Det skulle styrke børnenes danske læsefærdigheder og blev hurtigt meget populært.

Efterord.

Skønt nærværende Udgave af den blaa Sangbog efter Udgiverens Mening ikke indeholder nogen Sang, som kunde komme ind under Politiforordningen af 1865, turde dog vore Mundigheder lejlighedsvis være af en anden Dysttelse. Og da det ikke hører til Sangbogens Formaal at fremkalde Konflikter eller at fylde Statskassen med Mulkt og Retssomkostninger, vil jeg tilraade, at man indtil videre ved offentlige Møder undlader at synge de Sange, som findes under følgende Numre (de indtænkte Tal er Numrene i de ældre Udgaver):

3 (3); 16 (263); 17 (266); 25 (14); 37 (29); 40 (32); 62 (117); 64 (115); 79 (90); 85 (122); 94 (251); 107 (252); 117 (74a); 128 (81); 129 (80); 136 (125); 138 (78); 183 (280); 213 (261); 215 (61).

Det anbefales forøvrigt Lederne, iær af offentlige Møder, at de inden Møderne udvælger og bestemmer de Sange, som de agter at lade Forsamlingen synge. Saa ster der ikke let Fejlsgeb.

Den blaa Sangbog koster i Boghandelen herhjemme 90 Pg. — i Kongeriget, hvor den faas fra H. Hagerup, København, er Prisen 1 Kr.

Til Medlemmer af vore nationale Foreninger samt i Partier til Brug i Forsamlingshusene leveres Sangbogen direkte fra Udgiveren til modereret Pris.

M. Andresen.

Mathias Andresens efterord til Den Blå Sangbogs 1910-udgave. Heri advares mod at synge visse af sangene ved offentlige mødet, da det ikke er sangbogens formål at fremkalde konflikter eller fylde myndighedernes bødekasse.

stor gruppe af lokale oplæsere og foredragsholdere.

Mathias Andresen døde i 1916. Han havde planlagt sammen med H. P. Hanssen, at der skulle uddannes en bibliotekar i Danmark, som skulle tage sig af alle de mange bøger. Det blev Jakob Petersen, der fik den opgave. Lige før 1. Verdenskrig brød ud, var Jakob Petersen på sin første rejse rundt til alle *Sprogforeningens* udlånssteder for at se, hvordan det egentlig stod til med bøgerne. Bogsamlingerne stod rundt omkring hos folk, der ikke havde særlig forstand på bøger, men som gerne ville støtte den gode sag. Jakob Petersen var en grundig og metodisk mand, der rejste rundt og noterede, hvad han så. Da han var færdig med sin rundrejse, var han klar til at gå i gang med at bringe orden i alle bøgerne. Så brød 1. Verdenskrig ud, og Jakob Petersen blev indkaldt. Han kom først i gang med sit arbejde igen i 1919.

Afstemningen i 1920 viste, at de danske havde vundet sindelags- og

sprogkampen i Nordslesvig. I Danmark havde man fået en ny bibliotekslov i 1920. Den sagde, at der skulle være folkebiblioteker i alle små byer i Danmark. Staten gav samme beløb til opbygningen af bibliotekerne, som kommunerne gav, så jo mere kommunen investerede, jo mere fik den fra staten. Men Sønderjylland var forarmet efter 1. Verdenskrig, og der var ikke overskud til andet end det daglige brød. Nu kom *Sprogforeningens* bøger ind i billedet. Den danske stat gav sit tilskud til de sønderjyske biblioteker mod at *Sprogforeningens* bogsamlinger indgik som kommunens bidrag. På den måde blev *Sprogforeningens* bogsamlinger en del af det danske biblioteksvæsen, og bøgerne blev slidt op af læsning.

Uden indsatsen fra Christian Monrad og Mathias Andresen kunne afstemningen være faldet anderledes ud i 1920. ■

Jakob Petersen (1884-1952)
uddannede sig før verdenskrigen målrettet til bibliotekar med henblik på at reorganisere Sprogforeningens bogsamlinger. Det var dog først efter 1920, hans helt store indsats kom til at ligge.
Maleri af Franciska Clausen på Folkehjem i Aabenraa.

H.E. Sørensen

Fra krig til genforening

Skærbæk 1918-1920.

Fra Skærbækegnens fortid nr. 34, 2020

H.E. Sørensen: Fra krig til genforening. Skærbæk 1918-1920. Fra *Skærbækegnens fortid* nr. 34, 2020. Udgivet af Historisk Forening for Skærbæk og Omegn. 60 sider, 100,- kr.

Den flittige og altid velskrivende H.E. Sørensen har benyttet 100-året for Genforeningen som anledning til at sammenfatte og sammenskrive tidligere udgivelser om Skærbæk i overgangsperioden mellem dansk og tysk. Meget af materialet er samlet og dele af det også publiceret tidligere i tidsrummet 1965-1983. Men nu er det gennemskrevet og genudgivet, suppleret med nyt stof.

Udgivelsen bærer præg af forfatterens store overblik, ikke kun over den lokale historie, men også over ver-

denshistorien. Med den brede pensel trækker han optakten til krigen og Sønderjyllands skæbne op, før han mere detaljeret redegør for de lokale forhold i Skærbæk og Omegn - i bedste forstand. Det hele her krydret med sans for den gode historie. Nøden og mangelsituationen i overgangsperioden skildres, men også den første undervisning i skolerne på dansk. Og så naturligvis afstemningerne: De mange forberedelser, der gik forud, afstemningsdagen og genforeningsfesterne. Særligt interessant er, at man i Skærbæk groft tilsidesatte valghemmeligheden og at der derfor foreligger en næsten komplet liste over hvem, der stemte hvad! Bogen indeholder et efter omstændighederne ret grundigt kapitel om afstemningen i 2. zone og den afrundes med et kapitel om genforeningsfestlighederne i sommeren 1920. Her zoomer bogen dog ud og mister lidt sit fokus på Skærbæk. Forfatteren afrunder med nogle betragtninger om grænsen og det dansk-tyske forhold siden 1920.

René Rasmussen

Kom og vær med i et grænseløst fællesskab

Vil du være med til at støtte danskheden i grænselandet?

Så bliv medlem af Grænseforeningen og deltag i spændende aktiviteter i din lokalforening. Du får også tilsendt *Grænsen – magasinet om mindretal, sprog og kultur*, der udkommer seks gange om året.

Meld dig ind via vores hjemmeside www.graenseforeningen.dk eller kontakt en lokalforeningsformand i dit område.

Aabenraa Jens Overgaard
jensovergaard49@gmail.com • tlf. 4010 8142

Haderslev Peter Popp Andersen
kapopp@outlook.dk • tlf. 2066 7622

Sønderborg Kirsten Fanø Clausen
kifanoeg@gmail.com • tlf. 6177 8515

Tønder Marie Stamp
stamp.marie02@gmail.com • tlf. 2074 6088

Rødding - Vejen Hans Harald Sørensen
hhs111@gmail.com • tlf. 5154 2075

Kolding og omegn Henning Haugaard
haugaardkolding@mail.tele.dk • tlf. 7550 4339

et er Grænseforeningens formål at støtte danskheden i grænselandet, særligt syd for grænsen, at udbrede kendskabet til grænselandets arhold samt at bevare og styrke dansk sprog og kultur.

GRÆNSEFORENINGEN
for en åben danskhed

Det kan du opleve i efterårsferien hos Museum Sønderjylland

UGE 42 LIGGER LIGE rundt om hjørnet og igen i år byder Museum Sønderjylland på ferieaktiviteter for hele familien.

Tag på krigsstien på Arkæologi Haderslev

Over bålet kan man lave jernaldermad, som også krigeren har guffet i sig, før han gik på slagmarken.

Når sulten er stillet, kan man smede en pilespid til en pil og lære at skyde med bue og pil, samt lære kampteknik. Er der mere energi og har man mod på mere, er der mulighed for at slå både tiden og hinanden ihjel på spillebrættet.

Få et indblik i efterårets gøremål på Cathrinesminde Teglværket

Besøg brænderen på ringovnsloftet og hør hans fortælling. Du kan også tage forbi arbejderboligerne, hvor de fastboende familier levede. Der vil også være børneaktiviteter.

Oplev glimt af teglværkslivet på Cathrinesminde Teglværk kl. 12-16

Kom på rangertur i Tøndermarsken

Tag på opdagelse i Tøndermarsken og hør blandt andet om Nationalpark Vadehavet og UNESCOs Verdensarv. Vi dykker ned i historien om digerne og de, der byggede dem?

Hvorfor er der sluser i Tøndermarsken og hvad foregår der egentlig i en pumpestation? Er Tøndermarsken en del af Vadehavet? Og hvad har vandet i Tøndermarsken med klimaforandringer at gøre?

Foto: Museum Sønderjylland.

Tag på fossiljagt i Gram Lergrav "Fossil Hunter Guides" står klar til at hjælpe jer i lergraven med at finde og bestemme fossiler.

De viser jer, hvordan man bedst graver efter fossiler i leret og i fællesskab finder vi ud af, hvad det er, der dukker op af den gamle havbund.

Hvis I er lidt heldige, kan I finde snegle- og muslingeskaller eller søpindsvin og hjattænder, som I gerne må tage med hjem som et varigt minde om jeres tur ti millioner år tilbage i tiden.

Se det fulde efterårsprogram på www.msj.dk

Museum Sønderjylland

Hvornår	Arrangement	Hvor
6. oktober	Foredrag - Med Arkæologen på arbejde	Arkæologi Haderslev
7. oktober	Foredrag - Den klassiske påvirkning	Arkæologi Haderslev
Uge 42	Ferieaktivitet for hele familien	Gram Lergrav
Uge 42	Fossiljagt i Gram Lergrav	Arkæologi Haderslev
12. - 14. oktober	Ferieaktivitet for hele familien	Cathrinesminde Teglværk
14. og 15. oktober	Glimt af teglværkslivet Vandretur med guide i Tøndermarsken	Højer Mølle
14. - 16. oktober	Ferieaktivitet for hele familien	Højer Mølle
16. oktober	Rangertur for børnefamilier	Højer Mølle
17. oktober	Cykeltur til UNESCO Verdensarv	Gram Lergrav
27. oktober	Nat i naturen	Kulturhistorie Tønder
4. november	Strikkecafé - Landvinding i Vestslesvig efter 1920	Se www.msj.dk
11. november	Foredrag - Da Danmark investerede i Sønderjylland	Sønderborg Slot
12. november	Foredrag - Da Danmark investerede i Sønderjylland	Sønderborg Slot
19. november	Historie og vin	Kulturhistorie Tønder - Pumpehuset
24. november	Foredrag - Da Danmark investerede i Sønderjylland	Kulturhistorie Tønder - Pumpehuset
25. november	Strikkecafé med foredrag	Arkæologi Haderslev
25. november	Foredrag - Da Danmark investerede i Sønderjylland	Arkæologi Haderslev
Hvornår	Udstillingskalender	Hvor
22.11.19 - 18.10.20	SIDSTE CHANCE - Grænseløs Påvirkning - dansk bygningskultur gennem århundreder	Arkæologi Haderslev
30.06.20 - 06.12.20	Medgang & Modgang - Udvekslinger mellem dansk og tysk kunst - Før	Kunstmuseet i Tønder
30.06.20 - 24.01.21	Medgang & Modgang - Udvekslinger mellem dansk og tysk kunst - Efter	Kunstmuseet Brundlund Slot
30.06.20 - 24.01.21	Grænselandsudstillingen 50 år	Kunstmuseet Brundlund Slot
17.09.20	Genforeningens Pris - H.P. Hanssens svære valg	Kulturhistorie Aabenraa
08.10.20 - 05.04.21	Fiskegærdet fra Slivsø - fiskeri i stenalderen	Arkæologi Haderslev

Og meget mere! Hold dig orienteret på www.msj.dk

En ny begyndelse i Sydslesvig

Af arkivar Merete Bo Thomsen

DANSK GYMNASTIKFORENING FLENSBORG blev stiftet i 1923 og føjede sig dermed til en række af nye danske foreninger, der opstod i Sydslesvig efter grænseændringen i 1920.

Der havde også tidligere eksisteret danske foreninger i Flensborg og omegn, men med Nordslesvigs indlemmelse i Danmark, opstod der nye behov. Hidtil var det især de store nordslesvigske foreninger, *Skoleforeningen*, *Vælgerforeningen* og *Sprogforeningen*, der havde repræsenteret de dansksindede i politiske og kulturelle sammenhænge, men nu blev der brug for at etablere nye særligt sydslesvigske foreninger for at organisere de dansksindede, der var blevet efterladt som et dansk mindretal i Tyskland.

Dansk Skoleforening for Flensborg og Omegn, der skulle sikre dansk skolegang til børnene i de dansksindede familier, blev oprettet allerede den 5. maj 1920, og måneden efter blev Den slesvigske Forening stiftet. Her var formålet "at samle landsmænd til gensidig støtte i alle folkelige spørgsmål, til styrkelse af dansk åndsliv og oplysning og til opretholdelse af en livlig forbindelse med deres landsmænd

nord for Danmarks nye grænse". Den slesvigske Forening kom foreløbig også til at fungere som de dansksindedes politiske parti, men ellers var det karakteristisk for de nye foreninger, at de - uanset hvert deres særlige formål - netop samlede de danske landsmænd.

Et eksempel kunne være *Den slesvigske Kvindeforening*, der blev etableret i marts 1922. Her gjaldt formålet i første omgang sygepleje og anden hjælp til gamle og ubemidlede, men snart blev det udvidet til også at omfatte "ungdommens dygtiggørelse" og til "at styrke sammenholdet mellem hjemmene". Arkivalierne herfra viser da også, at medlemmerne af de lokale kredse fandt stor glæde i at samles, som for eksempel i Skovlund, hvor kredsen på et møde i 1923 vedtog at mødes månedlig og endda også lade mændene komme med!

Mange andre sydslesvigske foreninger opstod eller fik nyt liv i begyndelsen af 1920'erne, og flere har overlevet til i dag. Både *Skoleforeningen* og *SSF (Den slesvigske Forenings fortsættelse)* har således allerede fejret deres hundredårs jubilæer i denne forsommer. ■